

Terezie Pemová, Radek Ptáček, Vladimír Polák

Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny

Praktický průvodce a nástroje

Terezie Pemová, Radek Ptáček, Vladimír Polák

Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny

Praktický průvodce a nástroje

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**. Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI jsou bez souhlasu nositele práv zakázány.

HODNOCENÍ OHROŽENÉHO DÍTĚTE A RODINY

Praktický průvodce a nástroje

Autoři:

Mgr. Terezie Pemová
Prof. PhDr. et PhDr. Radek Ptáček, Ph.D., MBA
Mgr. Vladimír Polák

Recenze:

Mgr. Martin Beneš, opatrovnícký soudce, Okresní soud Most
Mgr. Alexandra Petrů, Katedra sociální práce Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
Ústí nad Labem

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2024
Cover Photo © depositphotos.com, 2024
Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2024

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, Praha 7
jako svou 9717. publikaci
Odpovědná redaktorka Mgr. et Mgr. Olga Kopalová
Sazba a zlom Vladimír Meško
Obálka Zdeněk Dušek
Obrázky podle podkladů od autorů upravil a překreslil Vladimír Meško.

Počet stran 216
1. vydání, Praha 2024
Tisk a vazba Graspo CZ, a.s., Zlín

Vydání knihy bylo podpořeno Nadací J&T.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění však pro autory ani pro nakladatelství nevyplývají žádné právní důsledky.

ISBN 978-80-271-7529-1 (pdf)
ISBN 978-80-271-3933-0 (print)

Obsah

Poděkování	9
Předmluva	10
Úvod	11
1 Koho chrání sociálně-právní ochrana dětí?	14
1.1 Komu má sloužit sociálně-právní ochrana dětí?	14
1.2 Cíl a smysl sociálně-právní ochrany dětí	17
1.2.1 Ochrana dětí v České republice	17
1.2.2 Řízení sociálně-právní ochrany dětí	28
1.2.3 Nereflektované výzvy v oblasti řízení systému sociálně-právní ochrany dětí	33
1.2.4 Mezinárodní zkušenosti s poskytováním a řízením sociálně-právní ochrany dětí	35
1.3 Vize ochrany dětí dle Iniciativy Pro dítě 21	39
2 Ohrožené dítě a ohrožující rodič, nebo (ne)prospívající dítě a (ne)kompetentní rodič	40
2.1 Ohrožující, nebo (ne)kompetentní rodič?	41
2.1.1 Rodičovské kompetence ve vztahu k dítěti	44
2.1.2 Rodičovské kompetence vzájemného vztahu rodičů	44
2.2 Ohrožené dítě, nebo (ne)prospívající dítě	45
2.2.1 Definice ohroženého dítěte	45
2.2.2 Vývoj konceptu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte – od syndromu CAN k nevhodnému zacházení s dětmi ...	47
2.2.3 Aktuální (moderní) koncept nevhodného zacházení s dětmi	48
2.2.4 Souvislost mezi nevhodným zacházením s dětmi a užíváním tělesných nebo ponižujících výchovných metod	53
2.2.5 Následky nevhodného zacházení – trauma, traumatizace a jeho dopady na život dítěte	54
2.2.6 Nevhodné zacházení s dětmi ve statistických datech	56
3 Východiska strukturovaného hodnocení Pro dítě 21	60
3.1 Přístup justice založený na řešení problému (problem-solving justice)	60
3.2 Přístup založený na interdisciplinární spolupráci	62
3.3 Trauma zohledňující přístup	64
3.4 Přístup založený na vědeckých důkazech	67
3.5 Přístup založený na participaci klientů	68
3.5.1 Participace dětí v systému sociálně-právní ochrany dětí	70

4	Strukturované hodnocení (ne)prospívání dítěte	75
4.1	Koncepty strukturovaného hodnocení dítěte	76
4.2	Obecné principy konstrukce strukturovaného hodnocení	79
4.3	Fáze strukturovaného vyhodnocení (ne)prospívání dítěte	82
4.4	Souvislost mezi hodnocením a intervencí	83
5	Strukturované hodnocení a individuální případová práce	85
5.1	Plán hodnocení a stanovení intervence	86
5.2	Pořadí rozhovorů při hodnocení prospívání dítěte	89
5.3	Specifika využití informací získaných pozorováním	90
5.4	Informace z dalších zdrojů	91
5.5	Proces detekce ohrožení a intervence v systému sociálně-právní ochrany dětí	92
5.5.1	Detekce ohroženého dítěte	94
5.5.2	Předání informace o ohrožení dítěte	95
5.5.3	Přijetí a vyhodnocení informace o ohrožení dítěte	97
5.5.4	Místní a věcná příslušnost, věrohodnost a naléhavost případu	99
5.5.5	Osobní a kontaktní údaje o dítěti a jeho rodině	100
6	Strukturované hodnocení prospívání dítěte Pro dítě 21	102
6.1	Decision-making proces	102
6.2	Hodnocení (ne)prospívání dítěte a (ne)kompetence pečující osoby	105
6.3	Způsob určení hodnocených oblastí	106
6.4	Nástroje a pomůcky pro strukturované hodnocení	107
6.5	Oblasti a kritéria hodnocení (ne)prospívání dítěte a (ne)kompetence rodiče	111
6.6	Komu je strukturovaný systém hodnocení Pro dítě 21 určen	115
6.7	Kdy využít strukturované nástroje Pro dítě 21	116
6.8	Metodika konstrukce hodnotících nástrojů Pro dítě 21	119
6.9	Jak v systému Pro dítě 21 pracovat	120
6.9.1	Založení nového případu a procesu hodnocení	121
6.9.2	Hodnocení (ne)prospívání dítěte – Index naplňování potřeb dítěte	122
6.9.3	Hodnocení (ne)kompetencí pečujících osob – Index kompetencí pečujících osob	124
6.10	Sledování případu v čase	126
6.11	Časové osy	128
6.12	Stanovení a doporučování intervenčních strategií	129
6.13	Tvorba dokumentů	130
6.14	Rizika a limity práce s hodnotícími nástroji	131
7	Popis hodnotících nástrojů Pro dítě 21	133
7.1	Index naplňování potřeb dítěte (prospívání dítěte)	133
7.1.1	Bezpečí a zázemí	133
7.1.2	Fyzické prospívání dítěte	135
7.1.3	Psychické prospívání dítěte	135
7.1.4	Vztah k matce/otci	136

7.1.5	Vztah se sourozenci	136
7.1.6	Rozvoj osobnosti dítěte a integrace do školního prostředí	137
7.1.7	Vztah s vrstevníky	137
7.2	Index rodičovských kompetencí pečujících osob	138
7.2.1	Fyzické a psychické zdraví	139
7.2.2	Užívání alkoholu a návykových látek	140
7.2.3	Schopnost zabezpečit základní potřeby dítěte	142
7.2.4	Kvalita vztahu rodiče s dítětem	143
7.2.5	Výchovné metody a komunikace s dítětem	144
7.2.6	Péče o vzdělání a rozvoj dítěte	144
7.2.7	Péče o zdravotní stav a prospívání dítěte	145
7.2.8	Příjem a hospodaření	147
7.2.9	Kriminální nebo násilnické chování, sociální integrace	148
7.2.10	Rozpoznání problémů a motivace k jejich řešení	148
7.3	Index domácího prostředí	152
7.3.1	Vzájemný vztah mezi osobami pečujícími o dítě, vztahy v širší rodině	152
7.3.2	Bydlení a péče o domácnost	152
Závěr		154
Seznam zkratek		156
Literatura		157
Přílohy		180
O autorech		206
Rejstřík		207
Souhrn		215
Summary		216

„To, že děláme práci bezchybně, neznamená, že ji děláme dobře.“

Poděkování

Krajskému soudu v Ústí nad Labem

Jmenovitě předsedkyni soudu JUDr. Lence Ceplové za odvalu proměnit naši vizi v konkrétní kroky, metody a nástroje; Mgr. Pavlu Piherovi a Mgr. Sandře Piherové za vytvoření online ekosystému k propojení hodnoticích nástrojů s nástroji ke zjišťování skutkového stavu, k tvorbě IPOD a ke sledování efektivity poskytovaných intervencí; Davidu Piherovi za grafické provedení webu; Mgr. Marcele Trejbalové za usměrňování a koordinaci našeho týmu.

Justiční akademii

Mgr. Ludmile Vodákové a Mgr. Janě Čechové za neutuchající podporu, pomoc, kritickou reflexi a možnost profesního růstu; Mgr. Janě Kolářkové Zapletalové, která nám otevřela svět justice zaměřené na řešení problému.

Týmu soudních sociálních pracovníků a pracovníků a opatrovnických soudců a soudkyň při okresních soudech v Kladně, Vsetíně, Kroměříži, Šumperku, Novém Jičíně, Mostě, Chrudimi, Tachově, Jeseníku, Liberci za pilotní testování, zpětnou vazbu, pomoc a podporu – jmenovitě Mgr. Lence Fialové, JUDr. Pavlu Kotradymu, Mgr. Kateřině Pomklové, Mgr. Martině Tatkové, Mgr. Petře Novákové, JUDr. Soně Soukupové, JUDr. Anně Bekové, Mgr. Martinu Benešovi, Mgr. Lence Mužíkové, Mgr. Michaela Řezníčkové, Mgr. Miroslavu Podhájskému, Mgr. Pavlu Juranovi, Mgr. Petře Vidmuchové, Mgr. Lence Kurečkové, Mgr. Alžbětě Krzak, Mgr. Lucii Bujnoškové, Bc. Dalile Mochalové.

Mgr. Evě Petrové, předsedkyni Výboru pro práva dítěte Rady vlády pro lidská práva ČR, za možnost průběžných odborných konzultací a zájem o problematiku ohrožených dětí.

Pracovnícům a pracovníkům OSPOD a poskytovatelům odborné pomoci Ústeckého a Libereckého kraje, kteří se s námi vydali na nelehkou cestu systémových změn. Desítkám dalších kolegů a kolegyň, kteří s námi nezištně konzultovali, poskytovali cenné rady, nápady i kritiku. Pročítali naše materiály, nekonečné e-maily, trpělivě odpovídali na telefonáty, poslouchali naše stesky a dodávali nám sílu.

Všem dětem a rodičům, se kterými se setkáváme ve své praxi. A kteří nás vracejí k tomu, že jakýkoliv systém ochrany dětí musí sloužit především jim, nikoliv sám sobě.

Nadaci J&T za finanční podporu na tvorbu a implementaci hodnoticích nástrojů a vydání této publikace.

Předmluva

Každá rodina je jiná, každé dítě je jiné. Věta, kterou často slyším od opatrovnických soudců a sociálních pracovníků. Nechci polemizovat o její pravdivosti, jistě je každý z nás svébytným jedincem. Polemizovat chci o jejím přesahu do oblasti společenské kontroly a vymezení normality v oblasti péče o děti. Snadno se shodneme na tom, že nemůže každý žít podle vlastních pravidel – soužití jednotlivců ve společenském rámci je založené právě na shodě na základních principech a limitech toho, jak je a není přijatelné se chovat. Posouzení (ne)přijatelnosti lidského chování běžně vychází ze standardizovaných schémat. Právě na této úvaze stojí samotná myšlenka práva jako společenského normativního systému (ze své podstaty do určité míry zjednodušujícího a paušalizujícího), s individualizačním prvkem v rámci své aplikace.

Správný postup je tedy (nejen v právu) následující: nejprve je třeba mít k dispozici standardizované, de lege artis, evidence-based postupy, jejichž výstupy je na místě následně individualizovat. To se bohužel v naší opatrovnické praxi neděje. Postup všech zainteresovaných orgánů je od počátku nejednotný. Důvodem je spíše jinakost posuzovatelů s rozdílnou osobností a hodnotovou strukturou, s jinými osobními i profesními zkušenostmi, citlivostí, naučenými postupy atp. než individualita posuzovaných dětí a rodin.

Důsledkem toho jsou výrazně jiné postupy jak orgánů OSPOD i soudů v obdobných případech v rámci České republiky, tak i mezi jednotlivými pracovníky stejných úřadů a soudci stejných soudů. To není v pořádku, a to nejen proto, že tak jde o nedůsledné plnění závazků státu při ochraně svobody soukromého a rodinného života (intervence jen z indikovaných důvodů), ale především proto, že dítěti a rodině na různých místech republiky se od různých profesionálů dostane nestejný standard péče. Zapomeňme proto nyní na koncept „každá rodina je jiná“ a zamysleme se bez předsudků s autory nad tím, jak (obdobně jako v mnoha vyspělých státech) můžeme tuto jinakost podrobit jednotnému hodnocení míry ohrožení dítěte a jak nejlépe se zjištěným ohrožením pracovat.

Pojďme se zamyslet nad tím, jak dětem v naší péči poskytnout vyšší a bez ohledu na osobu, místo a čas jednotný standard ochrany a nám, profesionálům, mimo jiné větší klid.

*Mgr. Martin Beneš (opatrovnický soudce)
Štrasburk, červen 2023*

Úvod

Ohrožené dítě a jeho ochrana se staly jedním z důležitých celospolečenských témat přelomu 20. a 21. století. Díky významným posunům v chápání ochrany dětí víme, že děti mohou být zneužívány, zanedbávány a týrány i ve velice rozvinutých společnostech. A bohužel také víme, že nikdy nebude možné nevhodnému zacházení s dětmi zcela zabránit. Akceptujeme i paradoxní skutečnost, že blízké rodinné vztahy jsou zárukou zdravého vývoje dítěte, ale zároveň se tou nejvíce nebezpečnou osobou pro dítě může stát jeho rodič nebo jiná blízká osoba.

Víme už mnoho o krátkodobých a dlouhodobých důsledcích špatné péče v dětském věku, o individuálních a společenských souvislostech, které se s problematikou ohrožených dětí pojí. Pro mnohé případy nevhodného zacházení existují právní nástroje (soukromého a veřejného práva), kterými můžeme děti chránit před vývojovými ohroženími v nejširším slova smyslu. Některé formy nevhodného zacházení s dětmi mají subtilnější charakter a k jejich řešení mohou pomáhat spíše pozitivní vztahy s blízkými osobami, podpůrná komunita a citlivá společnost.

Oblastí, ve které jsme skutečně doslova na začátku, je problematika strukturovaného hodnocení a intervence ve prospěch ohroženého dítěte. Jestliže zcela pomineme velké mediální případy, kdy děti jsou zjevně a závažně ohrožené, nebo případy dětí, které přijdou do školy zbité, jsou podvyživené nebo špinavé – tj. nevhodné zacházení „je vidět“ –, zjistíme, že většina zanedbávání, týrání a zneužívání se děje za zavřenými dveřmi a zataženými závěsy a často v chronické podobě. A to především v situacích, kdy dítě samo nerozezná nebo nemůže rozeznat, co je v chování jeho blízkých špatné a jak se vůči němu jiní lidé nesmějí nebo by neměli chovat. A přes veškeré až nepochopitelné hrůzy, které některé děti v rodinách zažívají, mají často své blízké velmi rády. Je logické, že takovéto dítě nemůže samo o pomoc požádat. Přitom nejrizikovější jsou situace, kdy je dítě malé, intenzita jeho ohrožení není na první pohled tak zjevná a/nebo kdy dítě (mnohdy i jeho okolí) považuje chování rodičů za „dostačující či odpovídající“ a na utrpení dítěte nereagují.

Velmi často si odborníci, kteří přicházejí do styku s dětmi, všímají jednotlivých drobností – zanedbanosti nebo modřin, změn v chování dítěte, zhoršení školního výkonu, častější nemocnosti, které však samy o sobě nejsou tak závažné. Zkrátka je něco jinak či špatně, ale v tolika drobných detailech, že může být obtížné vidět celek. V lepším případě svá poznání předávají sociálním pracovníkům či pracovnícím OSPOD, kteří se dostanou do situací, kdy jim profesionální intuice říká, že něco není v pořádku, ale se současnými metodami či nástroji nejsou schopni pojmenovat, „co je špatně“.

Sociální pracovník popíše situaci, ale chybí mu metody a nástroje pro to, aby daná zjištění zhodnotil, verifikoval a přetavil do intervencí, které by mohly dětem pomoci. Je možné, že pro daný okamžik „případ“ uzavře s tím, že neshledal žádné ohrožení dítěte, a rodinu opouští (často jen do okamžiku, kdy se rodina v systému sociálně-právní ochrany objeví znovu). Sice z toho nemá dobrý pocit, ale současné nástroje, ale i mnohá metodická doporučení mu neumožňují jednat. Skutečnosti, které sociální pracovník mohl v rodině pojmenovat jako rizikové, byly ovšem pouze vrcholkem ledovce a situace v rodině kulminuje a dítě se dostává do přímého ohrožení života nebo svého vývoje (dítě začne samo selhávat – dopouští se záškoláctví, experimentuje s návykovými látkami, vykazuje jiné nevhodné nebo nebezpečné chování). V takovéto situaci je sociální

pracovník exponován požadavku na zdůvodnění svého předchozího rozhodnutí a způsobu hodnocení dané situace. Pracovník je v tu chvíli v zásadě „zahnán do kouta“, protože jediné, co může říci na svoji obranu, je, že „situace mu nepřišla natolik závažná“.

Situace může mít i opačné řešení. Sociální pracovník shledá ohrožení dítěte za zásadní a zahájí sociální intervenci v rodině. Stojí však před velmi obtížným úkolem – rodině, ale třeba i soudu nebo nadřízeným zdůvodnit, v čem spočívá ohrožení dítěte, vysvětlit, jak k tomuto závěru došel a jaké navrhuje řešení. Bez strukturovaných hodnotících nástrojů spojených s obecně platnými ustanoveními vhodného/nevhodného či žádoucího/nežádoucího chování mohou jeho závěry působit jako názor či postoj, který reflektuje pouze jeho osobní hodnoty, či dokonce předsudky. Rozvíjí se stejná situace jako v předchozím případě, protože sociální pracovník nemá v ruce odborně doporučený postup, kterým by svůj přístup a rozhodnutí zdůvodnil.

Každý odborník, který s rodinou přichází do kontaktu, má svůj „vlastní“ názor na to, co je ohrožující prostředí nebo chování, případně co je ještě přijatelné a co již nepřijatelné v péči rodičů o děti. Záleží pak na tom, v jaké fázi řešení situace ohrožení dítěte se nachází (je-li vše v gesci OSPOD, nebo situaci již řeší opatrovnický soud), a či názor tedy převáží. Toto dilema není primárně právní problém (tedy že bychom měli „špatné“ zákony), ale expertní problém, protože nám chybí stanovení společensky přijatelných norem nevhodného a žádoucího rodičovství podpořených vědeckým výzkumem a stanovení metod k jejich posouzení. Je dobré si však uvědomit, že v tom nejsme sami – hledání řešení pro tyto situace je velmi diskutované téma sociálně-právní ochrany všude v civilizovaném světě. Tudíž je možné se inspirovat, využívat zahraniční zkušenosti a konzultace.

Předkládaná publikace se zaměřuje na základní oblasti procesu strukturovaného hodnocení. Strukturované hodnocení je pak pojímáno především jako systematizovaný postup „decision-making procesu“. Ten můžeme chápat jako standardizovaný způsob sběru a vyhodnocení dat týkajících se naplnění potřeb dítěte, kompetence jeho blízkých i dostupnosti odborné podpory, která se v jejich okolí nachází. Pracovník, který s nástrojem pracuje, má možnost srozumitelně propojit zjištění týkající se (ne)naplnění potřeb dítěte s informacemi o (ne)kompetenci pečujících osob. A na základě těchto skutečností stanovit podpůrnou intervenci, jejíž efekt může přímo sledovat v čase.

Další výhodou předkládaných nástrojů je jejich univerzalita a interdisciplinarita. Na základní hodnotící nástroj jsou navázány dílčí, úžeji zaměřené profesní materiály, které slouží především k tomu, aby si odborníci různých profesí v rámci interdisciplinárního týmu rozuměli. To znamená, aby používali odbornou terminologii, která je srozumitelná i ostatním odborníkům, a aby na ohrožení dítěte nahlíželi celostním a evidence-based přístupem (*na vědeckých důkazech založený přístup*). Koncept hodnocení Pro dítě 21 si můžeme představit jako jednoduché esperanto, které pomáhá v dorozumění všem zúčastněným (odborníkům i klientům).

Publikace je pro odborníky z oblasti sociálně-právní ochrany dětí, tedy sociální pracovníky, psychology, opatrovnické soudce a soudní sociální pracovníky, právníky, poskytovatele odborné pomoci, ale i pracovníky školních poradenských pracovišť, zdravotníky či další profesionály i dobrovolníky, kteří se setkávají s dětmi a jejich rodinami.

Metodika primárně umožňuje strukturovaný popis prospívání či neprospívání dítěte. Na toto zhodnocení je pak navázáno posuzování rodičovských kompetencí rodičů (pečujících osob), tj. postup, který se snaží identifikovat, zda (ne)prospívání dítěte vyplývá

z (ne)dostatečných znalostí a dovedností jeho blízkých. Byť metodika pracuje se strukturovaným hodnocením prostřednictvím škálování, nejedná se o všespásný technicistní nástroj, který prostřednictvím několika základních vstupních informací umí sám rozhodnout, co se má s dítětem a jeho rodinou stát. Nadále zůstává nezbytností navázat individualizovaný profesionální vztah s dítětem a pečujícími osobami.

Kdokoliv, kdo s nástroji pracuje, musí pečlivě zvažovat rozsah a věrohodnost informací o životě dítěte, jeho percepce dané situace i pohled jeho blízkých, jakožto i možnosti dostupných podpůrných služeb. Nástroje také není možné vnímat jako metody predikce, na jejichž základě by bylo možné předvídat konkrétní budoucí chování rodiče (tj. určujeme úroveň rodičovských kompetencí, nikoliv pravděpodobnost budoucího výskytu konkrétního chování). Ucelený soubor nástrojů, včetně návodů a zaškolovacích kurzů, najdete na webových stránkách Iniciativy Pro dítě 21 (více na www.proдите21.cz).¹

Tuto metodiku není možné aplikovat v situacích rozpadů rodiny a rozvodu rodičů, kdy samotný rozpad rodiny nedosahuje intenzity ohrožení dítěte. Rozpad rodičovského vztahu je pro dítě bezesporu náročnou situací s vysokým traumatickým potenciálem, pro jejíž řešení je potřeba využít odlišné metody práce.² A pouze v situacích, kdy intenzita rodičovského sporu či konkrétní chování rodičů dokazuje, že jeden nebo oba rodiče nejsou schopni plnit ani základní rodičovské kompetence, je nutné začít posuzovat situaci dítěte v souladu s touto metodikou.

¹ Pozn. autorů: Sociálně-právní ochranu dětí pojmáme širěji než jen jako činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí, ale jako systematickou a koordinovanou činnost OSPOD, soudů, školských a zdravotnických zařízení a profesí, poskytovatelů odborné pomoci, jakožto i dalších subjektů a veřejných politik (bydlení, sociální zabezpečení, komunitní život atp.).

² Pozn. autorů: K problematice podpory rodičů a dětí v situaci rozpadu rodiny více na www.sdilenerodicovstvi.cz.

1 Koho chrání sociálně-právní ochrana dětí?

Předkládaná publikace se věnuje tématu strukturovaného hodnocení (ne)naplňování potřeb dětí a (ne)kompetencí pečujících osob v rámci činnosti OSPOD a opatrovnické justice. Představuje model, který byl vytvořen a pilotován v rámci Iniciativy Pro dítě 21. Metodu je možné bez změn legislativy nebo jiných zásadních zásahů do systému sociálně-právní ochrany dětí okamžitě implementovat.

Publikace a ani aktivity Iniciativy Pro dítě 21 se primárně nevěnují návrhům legislativních změn, přesto bychom v následujícím textu rádi upozornili na některé bariéry a limity současného systému ochrany dětí, jejichž změny přesahují pouhou změnu praxe. S odstupem více než 25 let od přijetí první právní úpravy sociálně-právní ochrany dětí (rok 1999) považujeme za důležité opět prodiskutovat nejen legislativní otázky, ale především teoretická a hodnotová východiska, ze kterých ochrana dětí vychází. Její současná podoba v ČR v mnoha ohledech neodpovídá potřebám dětí, rodin i společnosti 21. století. Máme-li vyjmenovat základní výtky, pak je nutné konstatovat, že systému sociálně-právní ochrany chybí vize, cíle i způsob sledování dosažení. Není srozumitelný, předvídatelný a přátelský k dětem, rodičům a ani odborníkům, kteří v něm pracují.

Proto si dříve, než přistoupíme k představení metody a nástrojů Iniciativy Pro dítě 21, dovolujeme popsat některé problematické oblasti sociálně-právní ochrany dětí. Jsme přesvědčeni, že pokud se s těmito otázkami v mezioborovém dialogu nevypořádáme, budeme v praxi neustále doslova „zakopávat“ o jejich neblahé důsledky. A to v podobě vysokého počtu dětí žijících z rozhodnutí soudů mimo svou původní rodinu, vícegeneračních traumatizovaných rodin, chronicky ohrožených dětí, které řešíme, až když samy začnou vykazovat závažné obtíže, ale i v podobě vysoké fluktuace, sekundární traumatizace a vyhoření odborného personálu.

1.1 Komu má sloužit sociálně-právní ochrana dětí?

Tuto podkapitolu jsme záměrně uvedli velmi provokativní otázkou. „Komu má sloužit sociálně-právní ochrana dětí? Koho chrání sociálně-právní ochrana dětí?“ Samozřejmě se totiž okamžitě nabízí odpověď – „sociálně-právní ochrana dětí přece slouží dětem / chrání děti!“ Domníváme se, že takto jednoduše však nelze otázku odbýt. Zkusme tedy klást další a další otázky, ale především na ně hledat odpovědi.

Tedy... Jaké hodnoty sociálně-právní ochrana dětí reprezentuje? Jakých cílů jejím prostřednictvím chceme dosáhnout? Jaké je postavení dětí, rodičů, komunit, úřadů, soudů, expertů, médií, veřejnosti v sociálně-právní ochraně dětí? Jaké možnosti a odpovědnost mají rodiče, jednotlivci/é úředníci/nice, sociální pracovníci/e, soudci/kyně, učitelé/ky, lékaři/ky, sousedé? Jaká mají práva, povinnosti i kompetence? Jaká jsou rizika související s (ne)poskytnutím sociálně-právní ochrany dětí? Jak mají být se znalostí těchto rizik konstruovány různé prvky interní i externí kontroly, brzd a protivah?

Cíle sociálně-právní ochrany dětí jsou v různých zemích definovány různě. V čase se mění odborné i společenské náhledy na dětství jako specifickou životní etapu, na potřeby dětí a způsob jejich naplňování, na rodiče, rodičovství i (ne)akceptovatelné výchovné styly, na roli jednotlivců, komunit při ochraně dětí. Například webové stránky Australského ministerstva zdravotnictví a sociálních věcí (AISWH, 2023) vysvětlují v sekci pro rodiče, jak je nahlíženo ze strany státu na bezpečí dětí, následovně: „Děti potřebují bezpečné a zdravé prostředí. Pokud jste byli vychováni určitým způsobem svými rodiči, možná si neuvědomujete, že některé chování je nyní považováno za škodlivé a může být označeno za týrání a zanedbávání. ParentWorks je bezplatný online program pro rodiče a další pečující osoby o potřebách dětí ve věku od 2 do 16 let, jeho prostřednictvím se můžete naučit, jak zlepšit své rodičovské dovednosti a schopnost ovlivňovat chování svého dítěte. Na webu Raising Children Network³ najdete další informace o tom, jak zajistit bezpečí vašeho dítěte.“

Význam komunity jako lidského společenství, ve kterém žijí děti a jejich rodiny a jehož fungování a spoluzodpovědnost může pomoci ochraně dítěte, je v zahraničí patrný i z aktivit zdánlivě nesouvisajících institucí. Třeba Americké ministerstvo obrany provozuje nejen webovou stránku, ale i síť poradců a poraden, které se věnují problematice bezpečí dětí a rodin příslušníků Armády Spojených států, včetně identifikování a hlášení ohrožení dítěte.⁴ S ohledem na známou emocionální a sociální zátěž, kterou pro jedince, ale i jeho blízké představuje služba v armádě, i na to, že rodiny profesionálních vojáků často žijí na základnách, které představují specifickou formu relativně uzavřené komunity, je tomuto tématu věnována velká pozornost, včetně konkrétních doporučení „jak se stát důvěryhodnou dospělou osobou“ (<https://www.militaryonesource.mil/preventing-violence-abuse/child-abuse/be-a-trusted-adult-to-protect-children-and-teens/>).

Jednotlivé státy se z historicko-politických důvodů mohou lišit ve způsobu, **jak systém** sociálně-právní ochrany dětí **konstruují** (např. jednotlivé provincie státu Kanada mají vlastní legislativu, provinční zákony se liší i svým pojmenováním), **jaké pojmosloví používají** („ohrožené dítě“ versus „dítě vyžadující ochranu“ atp.), **jak je systém ochrany řízen a financován** (prostřednictvím obcí, zemského uspořádání, na federální úrovni), jak mají systém ochrany dětí **propojený s poskytováním sociálních služeb** (univerzální, nárokové, soudem nařizované atp.).

Srovnání konstrukcí systému sociálně-právní ochrany dětí jsme se podrobněji věnovali v naší předchozí publikaci (Pemová, Ptáček, 2022), proto dále uvádíme jen krátký souhrn. V teorii sociální politiky se systémy sociálně-právní ochrany dětí rozlišují na tři typy, a to:

- a) systémy „zaměřené na dítě“ (z angl. *child /centered/ protection*), typické pro anglosaské země – zejména Austrálii, USA, Kanadu, Velkou Británii;

³ Pozn. autorů: Webové stránky <https://raisingchildren.net.au/> slouží jako jednoduchý edukační portál (případně rozcestník) v nejširší možné otázce péče o děti (zdraví, vzdělávání, vývoj dítěte). Jsou financovány z rozpočtu Australského ministerstva zdravotnictví a sociálních záležitostí. Poskytují jednoduchá vysvětlení a doporučení srozumitelná rodičům (včetně schémat, obrázků, piktogramů, edukačních videí).

⁴ Pozn. autorů: Informace lze získat na webových stránkách <https://www.militaryonesource.mil/preventing-violence-abuse/child-abuse/how-to-report-child-abuse-as-a-member-of-the-military/>.

- b) systémy „zaměřené na podporu rodin“ (z angl. *family /centerd/ protection*), charakteristické pro evropské země, zejména Belgie, Švédsko a Dánsko;
- c) systémy „orientované na komunitní podporu dětí“ (z angl. *child focused community group*) jsou typické pro země Afriky a Asie.

Jak potvrzují komparační studie prováděné v uplynulých 20 letech (Munro, 2005; Courtney a kol., 2013; Backe-Hansen a kol., 2013; Harder a kol., 2013; Gabriel a kol., 2013; del Valle a Bravo, 2013; Rodrigues, 2013; Ubbesen a kol., 2014; Skivenes a Thorburn 2016), takto čistě teoretické dělení v praxi už neplatí a většina současných systémů představuje fúzi různých konceptů a modelů (právně navázaných na Úmluvu o právech dítěte), jakož i snahu o využívání na důkazech založených metod („evidence-based method“).

Rozdíly lze v jednotlivých systémech ochrany dětí pozorovat zejména v důsledcích, které vyplývají z toho, je-li dítě shledáno jako ohrožené. Například v Minnesotě může vyhodnocení rodiče jako nekompetentního vyústit v zanesení do celostátně vedeného registru „ohrožujících rodičů“ (na 5 let), což může těmto lidem kromě jiného komplikovat přijetí do zaměstnání spočívajícího v péči o děti. Oproti tomu vyhodnocení dítěte „jako dítě v nouzi“ ve Velké Británii otevírá dítěti a jeho rodičům nárok na podporu a pomoc (včetně ubytování, umístění dítěte do zařízení předškolní péče atp.). Odlišnosti v pojetí ochrany dětí nyní už nejsou až tak dány výchozím sociálněpolitickým konceptem (oba státy mají sociálně-právní ochranu definovanou jako „zaměřenou na dítě“), ale mnohem hlubšími politicko-ekonomickými a společenskými souvislostmi.

Přesto lze v konstrukci systémů sociálně-právní ochrany dětí sledovat společné znaky a trendy. Jakousi kostru tvoří právní úprava postavená na lidskoprávních východiscích, zohledňujících práva dětí i rodičů a definujících oprávnění státu ingerovat do rodinného a soukromého života (negativní, ale i **pozitivní závazky státu**). Na této konstrukci je vystavěna metodická a expertní „náplň“ legislativy. Ta je založena na moderních poznatcích z oborů pediatrie, dětské a dospělé psychologie, pedagogiky, neurověd, adiktologie, sociální práce a mnohých dalších. **Odborníci tedy definují, „co je nutné/dobré dělat“, a právníci, „jak to dělat“.**

Je tomu tak v České republice? Máme jednoduše a srozumitelně definované cíle sociálně-právní ochrany dětí? Je s ohledem na tyto cíle adekvátně konstruován celý systém sociálně-právní ochrany dětí? Tedy odpovídá těmto cílům struktura orgánů sociálně-právní ochrany dětí? Odpovídají těmto cílům jejich práva, povinnosti, kompetence, odpovědnost? Kdo je klientem sociálně-právní ochrany dětí? Je sociálně-právní ochrana dětí dostupná ve stejném rozsahu všem dětem? Zajišťuje výkon sociálně-právní ochrany dětem rovný přístup? Kdo je odpovědný za to, zda systém sociálně-právní ochrany dětí směřuje k cíli, pro který byl vytvořen? Kdo sociálně-právní ochranu dětí řídí (metodicky, personálně)? Jaké jsou vnitřní a vnější mechanismy kontroly sociálně-právní ochrany dětí na individuální (případové) úrovni, na systémové úrovni?

Domníváme se, že na mnohé tyto otázky v současné době a současné praxi v České republice nelze nalézt uspokojivé odpovědi. Proto se v následujícím textu pokusíme ukázat na základní deficit, které v jejím současném pojetí spatřujeme, a prostřednictvím mezinárodního srovnání představit možná řešení. Rozhodně se nedomníváme, že bychom měli automaticky a slepě převzít legislativu nebo praxi platnou v jiné zemi. Žádná země na světě nebyla schopna vytvořit takový systém sociálně-právní ochrany dětí, který by zaručil, že všechny děti budou žít bezpečný a naplněný život,

v blahobytu, obklopené láskou svých blízkých. Výkon sociálně-právní ochrany dětí ze své podstaty znamená potýkání se s násilím, bolestí, strachem, bezmocí a bezradností. Přesto se mnohé systémy ochrany dětí snaží vytvářet postupy a procesy práce, aby bylo možné takovýmto situacím předcházet, zmírňovat jejich dopady a přispívat ke zlepšení života dětí a jejich rodin. A to nejen na individuální (případové úrovni), ale v rámci celé společnosti (strukturální a systémové úrovni). Co je však společné těm modelům, které lze považovat za „úspěšné“, je jasná vize, teoretická a hodnotová východiska, standardizované a přezkoumatelné metody práce s klienty, jednoduché a transparentní řízení.

1.2 Cíl a smysl sociálně-právní ochrany dětí

Nutnost proměny, jak o sociálně-právní ochraně dětí a jejích cílech uvažujeme, brilantně uvozuje v třetím vydání knihy *Effective Child Protection* profesorka Eillen Munro (2020). Ta konstatuje, že během posledního století došlo k zásadnímu posunu v uvažování o ochraně dětí, kdy už si nevystačíme s „*minimalizací* rizik ohrožení dětí, ale snažíme se o *maximalizaci* jejich prospívání“.

V kontextu této úvahy je proto důležité znovu si položit základní otázky: Co je sociálně-právní ochrana dětí? Co je cílem/smyslem sociálně-právní ochrany dětí? Jak k tomuto cíli/smyslu směřujeme? Kdo je klientem sociálně-právní ochrany dětí? Pro jaké děti je sociálně-právní ochrana dětí určena? V následující části této kapitoly se pokusíme položit další podrobnější otázky a na některé alespoň částečně odpovědět. V první části této kapitoly se budeme věnovat situaci v České republice, v druhé pak některým mezinárodním zahraničním zkušenostem.

1.2.1 Ochrana dětí v České republice

Webové stránky⁵ českého Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV, 2023) k tomu uvádějí: „Co se rozumí sociálně-právní ochranou dětí, vyjadřuje konkrétně **zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí**, ve znění pozdějších předpisů (dále jen, zákon o SPO), který vymezuje sociálně-právní ochranu dětí v § 1 jako:

- ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu,
- ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a
- působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny,
- zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině.“

⁵ Pozn. autorů: Ke srovnání jednotlivých přístupů a politik jsme využívali zejména oficiální webové stránky resortních ministerstev dané země a zde publikované studie, analýzy atp. Vycházel jsem z toho, že se jedná o nejčastější způsob, jakým si v současné době veřejnost (nikoliv jen odborníci) zjišťují informace. Srovnávat lze tedy nejen obsahovou různost, ale i srozumitelnost a „uživatelskou přívětivost“, která je v tak citlivé oblasti, jakou je sociálně-právní ochrana dětí, také velmi významná.

Na webových stránkách lze dále rovněž najít sdělení: „Cílem sociálně-právní ochrany dětí je též sanace rodiny“⁶. A teoretické hodnotové ukotvení sociálně-právní ochrany dětí, které je popsáno následně: „**Předním hlediskem** poskytování sociálně-právní ochrany dětí je **nejlepší zájem, prospěch a blaho dětí**, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Přitom se přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte.“ Dále pak pokračuje: „Pro poskytnutí sociálně-právní ochrany je důležitá situace, v jaké se dítě nachází, kdy důvod poskytnutí spočívá v **řešení věcného problému**. **Zákon o SPO tak vymezuje z věcného hlediska okruh dětí, na které se sociálně-právní ochrana vztahuje, ale pouze příkladmo (§ 6)**, a to zejména proto, že je mnoho situací, do kterých se děti s rodiči dostávají a které nelze taxativním způsobem v zákoně vyjádřit.“ V české definici sociálně-právní ochrany dětí, ale ani v celém zákoně o sociálně-právní ochraně dětí **není nikde uveden výslovně pojem „bezpečí dítěte“ nebo „újma“**. Byť právě tyto komponenty jsou zásadním smyslem i měřítkem efektivity sociálně-právní ochrany dětí v jiných zemích, více dále v textu.

Jakému dítěti má být poskytována sociálně-právní ochrana dětí

Rozlišení dětí na „ohrožené“ v souvislosti s ochranou dětí lze nalézt v § 6 zákona o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., v aktuálním znění. Již jeho samotnou konstrukci považujeme za problematickou. Zejména s ohledem na to, jak znění tohoto paragrafu pomáhá zodpovědět otázky typu: Komu je sociálně-právní ochrana dětí určena? Jaké jsou důvody pro poskytování sociálně-právní ochrany dětí? Jaké cíle sociálně-právní ochrana dětí sleduje? Jak dítěti prospěje, případně může uškodit, evidování v systému ochrany dětí?

Zákonná definice ohroženého dítěte dle našeho názoru nevhodně směřuje několik teoretických a expertních přístupů a vytváří tím pro praxi velmi těžko uchopitelný koncept.⁷ Tato základní vnitřní nekonzistence komplikuje nejen určení toho, zda je dítě možné považovat za ohrožené, ale ztěžuje to i možnost poskytovat odpovídající intervence a sledovat jejich efektivitu. Níže v textu blíže představíme některé z těchto nedostatků. Ty se zároveň propisují i do možností a limitů používání strukturovaného hodnocení (ne)naplnění potřeb dítěte a (ne)kompetence pečujících osob.

Již samotná úvodní ustanovení, která se týkají neplnění povinnosti či zneužívání práv vyplývajících z rodičovské odpovědnosti, vnášejí do systému ochrany dětí mnoho nejasností. **Posuzování řádného výkonu, případně zneužívání rodičovské odpovědnosti je primárně právní problematika** a zůstává otázkou, zda je sociální pracovník z pohledu svého vzdělání a kvalifikace kompetentní k tomu, aby byl schopen určit, zda a jak rodiče (ne)plní rodičovskou odpovědnost a/nebo zneužívají práva z ní vyplývající. Zda sociální pracovníci nejsou spíše kvalifikováni k tomu, aby hodnotili

⁶ Pozn. autorů: Je k úvaze, zda sanace rodiny má být cílem sociálně-právní ochrany dětí, zda se spíše nejedná o prostředek. Cílem je zajištění bezpečí a prospívání dětí, které někdy vyžaduje komplexní a cílenou sanaci rodiny. Zároveň zdůrazňujeme, že sanace je též způsob (prostředek), jak naplnit pozitivní závazek státu na poli ochrany rodinného života.

⁷ Pozn. autorů: Jedná se vlastně o tři nesouvisející okruhy, a to: (a) objektivní skutečnosti – smrt rodičů, trestný čin spáchaný dítěti, (b) skutečnosti na straně pečujících osob – neplnění rodičovské odpovědnosti, (c) skutečnosti na straně samotného dítěte – nemravný a zahálčivý život.

**Citace § 6 zákona 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí
(věcné vymezení sociálně-právní ochrany dětí)**

Sociálně-právní ochrana se zaměřuje zejména na děti,

a) jejichž rodiče

1. zemřeli,
2. neplní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti, nebo
3. nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti;

b) které byly svěřeny do výchovy jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy;

c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, živí se prostitucí, spáchaly trestný čin, nebo jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití;

d) které se opakovaně dopouštějí útěků od rodičů nebo jiných fyzických či právnických osob odpovědných za výchovu dítěte;

e) na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, svobodu, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu;

f) které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umísťovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než šest měsíců;

g) které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte, popřípadě násilím mezi dalšími fyzickými osobami;

h) které jsou žadateli o udělení mezinárodní ochrany, azylanty nebo osobami požívajícími doplňkové ochrany a které se na území České republiky nacházejí bez doprovodu rodičů nebo jiných osob odpovědných za jejich výchovu.

(ne)naplňování potřeb dětí a (ne)kompetence rodičů. Zejména pokud bychom (obdobně jako v zahraničí) ochranu dětí stavěli jako ochranu před týráním, zneužíváním a zanedbáváním, tedy na konkrétním chování rodiče a (ne)prospívání dítěte, nikoliv na konstatování právních skutečností. A dále je k širší diskuzi, zda by se k otázkám plnění rodičovské odpovědnosti neměly státní orgány vyjadřovat výhradně v rámci správních nebo soudních řízení (což rozhodnutí o tom, zda je dítě ohrožené dle §6, není).

Obdobně nesystémově jsou do § 6 zakomponovány i další podmínky pro vyhodnocení dítěte jako ohroženého.⁸ Pomineme-li, že v textu je používáno zcela zastaralé

⁸ Pozn. autorů: S přijetím zákona o obětech trestných činů, který dětem automaticky přiznává status „zvláště zranitelné oběti“ a přímo jim zaručuje přístup k právní, psychologické či psychosociální pomoci, se jeví vhodné k diskuzi, zda v § 6 ponechávat písmeno (e) – za ohrožené jsou považovány děti, na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, svobodu, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu. Zda se spíše tímto nezvyšuje případná sekundární viktimizace dětí (dítěti péči poskytuje příliš mnoho osob, pomoc je nekoordinovaná atp.). A zda by do těchto kauz neměl OSPOD vstupovat jen v případech, že se daných trestných činů dopouští pečující osoba, případně se dějí v domácím či obdobném prostředí (pak ale postačí, pokud bude ochrana dětí definována prostřednictvím týrání, zneužívání a zanedbávání) a cílem intervence OSPOD by byla koordinace a řešení rodinně-právního aspektu trestného činu.

pojmosloví (nemravný a zahálčivý život), je zjevné, že zákonná úprava vůbec nereflektuje moderní poznatky zejména v oblasti traumatu a traumatizace dětí. Soustředí se výhradně na následky nebo projevy nevhodného zacházení, a to ještě jen na ty, které jsou pozorovatelné na dítěti (citace: zanedbávají školní docházku, nepracují, i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, jsou ohroženy závislostí, živí se prostitucí, opakovaně se dopouštějí útěků), aniž by se soustředil na **příčiny těchto jevů**, které spočívají zejména v **nevhodném zacházení s dětmi ze strany rodičů (pečujících osob, včetně právnických osob, do jejichž péče jsou děti svěřovány)**.⁹

V neposlední řadě je možné za nevhodné považovat důraz na délku a intenzitu ohrožení dítěte. Byť je systém sociálně-právní ochrany dětí v České republice často prezentován především jako preventivní, **fakticky se jedná o systém reaktivní**. Na jedné straně webový portál MPSV uvádí: „Vůdčím pravidlem pro činnost orgánů sociálně-právní ochrany je princip **preventivního působení** na rodinné vztahy, jsou-li zasaženy tak, že přichází v úvahu působení veřejné moci. Opatření sociálně-právní ochrany jsou hierarchicky uspořádána ve vnitřně provázaný celek umožňující volbu nástrojů podle konkrétní situace, v níž se dítě nachází, a podle intenzity ohrožení.“ Zároveň však zdůrazňuje: „Zákon o SPO tedy k poskytnutí sociálně-právní ochrany nepředpokládá jednorázovou událost či krátkodobé působení, ale naopak předpokládá, že tyto skutečnosti trvají takovou dobu, že je třeba situaci vhodným způsobem řešit. Pokud by se jednalo o jednorázovou záležitost, musela by být takové intenzity, že by mohla nepříznivě ovlivnit vývoj dítěte.“ Fakticky tím říkáme, že děti musí trpět, a to buď hodně intenzivně, nebo hodně dlouho, aby se jim dostalo ochrany („aby bylo třeba situaci vhodným způsobem řešit“). I v tomto ohledu se tuzemská legislativa, ale i výkon sociálně-právní ochrany dětí odlišuje od standardních zahraničních přístupů, více dále v textu.

V souvislosti se snahou definovat, komu je sociálně-právní ochrana dětí určena, považujeme za důležité zmínit i standardy kvality poskytování sociálně-právní ochrany dětí, zejména kritérium 9, které se zaměřuje na jednání, vyhodnocování a individuální plán ochrany dítěte. V příloze vyhlášky jsou deklarovány principy, na jejichž základě má orgán sociálně-právní ochrany dětí jednat s klientem (respekt, individuální přístup, podpora samostatnosti, dodržování lidských práv a základních svobod atp.). Ovšem bez bližšího upřesnění, kdo je v tomto případě klient. Je to dítě? Je to rodič? Jsou to oba rodiče? Je to rodina? V kontextu sociálně-právní ochrany dětí se definice toho, kdo je klientem, jeví jako zásadní. Pokud bychom totiž měli něco standardizovat, pak bezesporu postup v případě, že dochází ke kolizi zájmu mezi klienty navzájem (tedy mezi potřebami a zájmy dítěte a právy a povinnostmi rodiče). Není-li zjevné, kdo je klientem, je obecné poukázání na princip „nejlepšího zájmu dítěte“ nedostatečný (obzvláště pokud tento ani není např. ve standardech kvality sociálně-právní ochrany dětí vůbec uváděn).

⁹ Pozn. autorů: Dítě je tedy objektem ochrany, protože se samo špatně chová, nikoliv proto, že se k němu někdo špatně chová.

Jak hodnotit intenzitu ohrožení a vývojové konsekvence nevhodného zacházení s dětmi

Z výše uvedeného je zjevné, že to, zda a jaké intervence sociálně-právní ochrany jsou dítěti poskytnuty, je navázané na vyhodnocení jeho ohrožení v souladu s § 6. To přitom vyžaduje určení intenzity a délky ohrožení dítěte a případných vývojových konsekvencí. Dětem a rodinám, které nesplňují míru ohrožení vyžadující intervenci OSPOD, má být poskytována podpora prostřednictvím sociální práce obcí a případně poskytovatelů sociálních služeb.¹⁰ Proto by měl být právě tento rozhodovací proces vysoce strukturovaný a transparentní. Jediným závazným vodítkem pro tento postup je § 1 Vyhlášky č. 473/2012 Sb. v aktuálním znění, o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, který určuje zaměření a rozsah vyhodnocování situace dítěte a jeho rodiny (nikoliv kritéria pro určení intenzity ohrožení).

Tato vyhláška, ale ani žádné navazující metodické materiály MPSV neurčují, jak přesně a na základě jakých kritérií vyhodnotit míru a intenzitu ohrožení dítěte, natož jak zhodnotit vývojové souvislosti nevhodného zacházení s dětmi. Z analýzy ročních výkazů MPSV, kterým jsme se podrobněji věnovali již v knize *Data o dětech* (Pemová, Ptáček, 2022), přitom vyplývá, že teoretické a metodické ukotvení ani tak zásadních jevů, jakými je týrání, zneužívání a zanedbávání, není dostatečné. OSPOD i v případě identifikovaného týrání, zneužívání a zanedbávání dětí u více jak 75 % dětí neshledávají žádné následky (v případě zanedbávaných dětí dokonce v 85 %! případů nebyly detekovány žádné následky na zdraví a vývoji dítěte) a u 42 % případů zanedbávaných dětí se dle výkazů jednalo o jednorázový incident, což v podstatě odporuje nejen definici zanedbávání, ale i metodickým materiálům MPSV.¹¹

Obdobně aktuálně publikovaná studie proFem¹² analyzující 72 rozsudků českých trestních soudů v oblasti sexuálního a domácího násilí poukazuje na to, jak je rozhodování týkající se širších psychosociálních souvislostí, traumatizace, psychické újmy a dopadů do kvality života obětí zatíženo předsudky, nedostatečným pochopením

¹⁰ Pozn. autorů: MPSV tuto tezi pravidelně opakuje, např. v „Informace MPSV určené tajemnicím/tajemníkům ORP, č.j. MPSV-2022/202749-250 ze dne 14. 11. 2022“, ve které je uvedeno: „Dětem a rodinám, které mají zvláštní potřeby, ale nejsou ohroženy, pomáhají především sociální pracovníci obce a sociální nebo alternativní služby.“ Přitom neexistuje žádná páteří síť nárokových sociální (nebo alternativních) služeb, za jejichž kapacitu a financování (v souladu s místními demografickými a sociálními podmínkami) by obce nebo kraje nesly přímou odpovědnost. To znamená, že děti/rodiny nemají garantovanou místně, časově a finančně dostupnou službu, která by jim byla k dispozici, pokud ji z preventivních důvodů potřebují. Obdobně je zcela na zvážení obcí, zda zřídí pozici obecního sociálního pracovníka, který se bude věnovat problematice potřebných dětí a rodin. Zákonná úprava a výkon sociálně-právní ochrany dětí se tak odkazují na v podstatě neexistující struktury pomoci.

¹¹ Pozn. autorů: V roce 2017 byl agenturou AUGUR, s.r.o., v rámci systémového projektu MPSV vytvořen materiál ANALÝZA SOUČASNÉHO ZPŮSOBU SBĚRU A VYHODNOCOVÁNÍ DAT V SYSTÉMU PÉČE O OHROŽENÉ DĚTI, který se zabýval nejen roztržistěností sběru dat mezi více resortů, ale i konkrétními návrhy na úpravu (zpráhlednění, zpřesnění, doplnění) statistických výkazů MPSV. Součástí analýzy bylo i terénní šetření, časté výtky se týkaly nejednoznačnosti definic zejména v oblasti týrání, zneužívání, zanedbávání, nemožnosti statisticky vyjádřit obsah výkonu sociálně-právní ochrany dětí (různé fáze, délky spolupráce, důvody atp.). Analýza byla rovněž doplněna o zahraniční zkušenosti (Kanada, Skotsko). Výstupem projektu byl i návrh revizí (dostupný tamtéž). Ve způsobu sběru dat, ale ani ve způsobu jejich využití od té doby nedošlo k žádným změnám.

¹² Pozn. autorů: Více informací o studii na proFem: <https://www.profem.cz/cs/o-nas/novinky/a/analiza-sekundarni-viktimizace-rozpory-a-stereotypy-v-rozsudcich> (ze dne 5. 3. 2023).

problematiky a normalizací násilí. Naprosto nevhodně jsou vyhodnocovány následky a dopady těchto činů, kdy je např. nízký věk oběti nebo její mentální deficit považován za protektivní faktor s odůvodněním, že oběť danému skutku nerozumí, nebude si ho pamatovat či nelze následky předjímat atp. Je tedy otázka, jak bez standardizovaného postupu může jeden sociální pracovník / jedna sociální pracovnice určit vývojové souvislosti nevhodného zacházení s dětmi, když je toto zjevně velkou výzvou i pro trestní justici. A to v situaci, kdy trestní řízení při rozhodování využívá mimo jiné soudně-znalecké posudky, rozhodování probíhá pod veřejnou kontrolou a umožňuje využít opravné prostředky.

V ČR fakticky zůstává na individuálním posouzení každého jednotlivého sociálního pracovníka / sociální pracovnice, zda jsou u dítěte splněny zákonné podmínky délky a intenzity pro stanovení ohrožení dítěte, aniž by byly definovány nástroje, ale i procesní postupy, jak řádně postupovat.¹³ V praxi se tedy stává, že stejná situace je jedním OSPOD (jedním pracovníkem) vyhodnocena jako ohrožující a na jiném pracovišti (jiným pracovníkem) může být shledána za dostačující/vyhovující. To může komplikovat kontinuitu poskytování ochrany dětí. Ale samozřejmě vznáší i otázku její legitimacy. Například v případě stěhování rodiny se nabízí otázka, jak bude realizována ochrana dětí v situaci, kdy se „nový“ OSPOD ve vyhodnocení ohrožení dítěte neshodne se „starým“ OSPOD. A dále jak budou tyto rozpory vysvětleny rodině ve smyslu, proč jeden OSPOD shledává chování rodiče za odpovídající, zatímco jiný ho bude považovat za ohrožující, a to vše v situaci, kdy si rodina ten který OSPOD sama nevybírá, ale OSPOD je jí automaticky místně příslušný.

V této souvislosti se nebudeme zabývat drobnými nuancemi toho, zda se dva orgány sociálně-právní ochrany dítěte shodnou na tom, jak vyhodnotit „uklizenost domácnosti“, kde dítě žije. Ale mluvíme o případech vážného zanedbávání či nevhodných výchovných postupů pečujících osob, které jeden odborník vyhodnotí jako ohrožení dítěte, a druhý ohrožení neshledá. Fakticky tím akceptujeme skutečnost, že hlad je jiný v Českých Budějovicích a zcela jiný v Budějovicích Moravských, facka bolí jinak v Rumburku než v Nymburku, traumatizace dítěte žijícího v násilné komunitě má jinou míru závažnosti v Ostravě a Opavě.

Uvedený postup je opakovaně ze strany MPSV zdůvodňován jako důsledek decentralizace řízení sociálně-právní ochrany dětí, kdy nemohou jednotlivým OSPOD nařizovat konkrétní postupy práce (k řízení systému sociálně-právní ochrany dětí dále v textu). A současně je tento přístup obhajován nutností individualizace poskytování sociálně-právní ochrany dětí, kterou by jakýmkoliv strukturovaným či kalibrovaným nástrojem nebylo možné zajistit.

V tomto pojetí je „individualizace hodnocení míry, intenzity a příčiny ohrožení“ nemístným přenášením odpovědnosti na jednotlivé sociální pracovníky a jednotlivé rodiče, aniž jsou zohledňovány systémové a strukturální příčiny neprospívání dítěte, které jednotlivce (klient i sociální pracovník) nemůže (vy)řešit. Individualizace

¹³ Pozn. autorů: Žádný právní předpis ani odborná metodologie například nestaví minimální standard toho, zda při vyhodnocení dítěte a jeho rodiny musí sociální pracovník vidět dítě / mluvit s dítětem, zda musí mluvit se všemi osobami, které se podílejí na péči o dítě, zda musí vidět interakci mezi dítětem a všemi pečujícími osobami, zda k vyhodnocení kvality vztahu mezi dítětem a rodičem a rodičem a dítětem musí použít nějaký nástroj a jak svá zjištění validuje. Bohužel se tyto požadavky nedají vysledovat ani v judikatuře soudů. Tato problematika se v rozhodování Ústavního soudu a Nejvyššího soudu objevuje spíše výjimečně, na rozdíl o rozhodnutí v rodičovských sporech.